

Jahon qishloq xo'jaligiga umumiy ta'rif

1. **Norqobilov Hamid Ibragimovich Termiz** agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti geografiya fani o'qituvchisi
2. Sherobod tumani 56-IDUM geografiya Oqituvchisi **Mengatova Shoira Toshmuxammatovna**
3. Xonqa tumanidagi 7-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining geografiya fani o'qituvchisi **Xayitova Qumrixon Bekchanovna.**
4. Qarshi shahar 46- umumiy o'rta ta'lim maktabi geografiya va iqtisodiy bilim **asoslari fani** o'qituvchisi **Rizayeva Dilnoza Xakimovna**

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar: *Verxnyaya Voltada, AQShda, Kapitalga qaramlikning, Qutb, Afrika, a GFR.*

Annotatsiya:

Qishloq xo'jaligi jahon aholisiga asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berish bilan birgalikda yengil sanoat uchun ma'lum miqdorda xom ashyo ham yetkazib beradi. Biroq qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining o'sishiga nomutanosib ravishda jahon aholisining ma'lum qismi, hatto o'nlab, ayrim hollarda yuz millionlab aholi to'yib ovqat yemaydi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Bularga rivojlanayotgan mamlakatlar va iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan mamlakatlarning aholisi kiradi. SHunga bog'liq holda oziq-ovqat bilan ta'minlanishi o'sish darajasini aholi o'sish darajasiga nisbatan (2 foiz) emas, balki 3,5—4 foizga yetkazish zarur.

Yer shari iqtisodiy faol aholisining 60 foizdan ortig'i qishloq xo'jaligida band, agar qishloq xo'jaligiga yordam beruvchi yosh va keksalarni hisobga olsak unda jahon aholisining 2/3 qismi qishloq xo'jaligi sohalariga to'g'ri keladi.

Hozirgi vaqtda ham Afrika va Osiyoni ko'pgina davlatlarida aholining 70 foizdan ortig'i qishloq xo'jaligida band. Ayrim davlatlarda, masalan: Verxnyaya Voltada (g'arbiy Afrika) 95 foiz aholi qishloq xo'jaligida band. Sanoatlashgan va iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligida band aholi salmog'i kamayib bormoqda. AQShda hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligida 5 foiz aholi band, Buyuk Britaniyada esa 2 foizdan kamroq aholi qishloq xo'jaligida ishlaydi.

Qishloq xo'jaligi ikki asosiy tarmoqqa bo'linadi:

1. Ziroatchilik
2. Chorvachilik

Qishloq xo'jaligi oziq-ovqat mahsulotlari, shuningdek nooziq-ovqat, to'qimachilik va boshqa sanoat tarmoqlariga xom-ashyo yetkazib beradi. SHuning bilan birga qishloq xo'jaligi turli xil qishloq xo'jalik mashinalarini va mineral o'g'itlarni iste'mol qilish bozori hamdir.

2. Jahon qishloq xo'jaligining rivojlanishi va joylashishiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillar

Hozirgi zamon qishloq xo'jalik geografiyasi ko'pgina omillar ta'siriga bog'liq: iqtisodiy, tabiiy va siyosiy. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning geografik joylashishiga asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri u yoki bu davlatning ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari hisoblanadi. AQSH, Kanada, Angliya, g'arbiy Yevropa davlatlarining qishloq xo'jaligi oxirgi o'n yillikda kapitalistik rivojlanishning umumiy oqimi va hozirgi zamon sanoat iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib qoldi. Bozor bilan qishloq xo'jaligi aloqalari rivojlandi. Kapitalga qaramlikning yangi formalari paydo bo'ldi: yirik mahsuldor xo'jaliklar raqobatga chidash bera olmagan kichik fermer xo'jaliklarini odatda inqirozga uchratadilar. Qishloq xo'jaligini joylashishiga tabiiy sharoit katta ta'sir ko'rsatadi, uning rivojlanishi uchun yorug'liq, issiqlik, namlik va tuproqda ozuqa moddalari zarur. Qulay agroiklim, suv, tuproq resurslari quruqlikning hamma joyida ham uchramaydi. Tuproq masalan, bir turdagi qishloq xo'jalik ekini uchun qulay bo'lsa, boshqasi uchun esa noqulay bo'lishi mumkin.

Qutb mamlakatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun unchalik qulay emas. Subtropik va tropiklarda esa issiqlik va yorug'likning ko'p bo'lishi bilan, namlik yetishmaydi. Dengiz iqlimiga xos mamlakatlar, ya'ni mo'tadil iqlimli mamlakatlarda namlik yetarli, ammo issiqlik yetishmaydi. Qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligiga xali ham iqlim sharoiti yetarli ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Tabiat injiqliklari dexqonchilikka katta zarar yetkazmoqda. Yer sharining ayrim qismlarida noqulay qish, qirovlar, obhavoni keskin o'zgarishi, qurg'oqchilik, do'l, sel, kuchli shamollar va boshqalar, bularning hammasi dunyo xalq xo'jaligi ishlab chiqarishi mahsulot hajmiga ta'sir ko'rsatadi. Mikroiklim hususiyatlari, hatto rayonlarning ham ob-havo xususiyatlari farqlanganligi uchun ham, ekinlarni tanlashda ularni inobatga olish va agrotexnika qoidalariga rioya qilish zarur. Qishloq xo'jaligi joylashishiga uning tarmoqlari ixtisoslashishi ham ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining turli rayonlarda ishlab chiqarish ham ularning transport geografik holatiga, iste'molchiga yaqinligi va qishloq xo'jaligi mahsulotining sanoat qayta ishlashiga ham bog'liq.

Jumladan, kofe, kakao plantatsiyalari odatda dengiz sohillariga, daryo va temir yo'l yaqinlarida joylashtiriladi, chunki bu ekinlarni ishlab chiqarish eksport yo'nalishiga mo'ljallangan. Texnika taraqqiyotiga qaramasdan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi rivojlangan mamlakatlarda hozir ham bir xilda emas, ayniqsa bu holat rivojlanayotgan davlatlarda, hosilsiz yillarda ochlikka, va dunyo iqtisodiyotini boshqa yomon holatlarga olib keladi (narxlarni o'sishi, zahiralarni kamayishi va boshqalar), bularni bartaraf qilish ko'p vaqtni talab qiladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda mahsulot ishlab chiqarish sur'ati, aholi o'sish sur'ati bilan barobar, jumladan, oziq-ovqat mahsulotlarini o'rtacha yaxshilash o'zining ishlab chiqarishi hisobiga bu mamlakatlarda yo'q. SHuning uchun ham ochlik va to'yib ovqat yemaslik darajasini pastligini hisobga olish kerak. Aholi zich joylashgan rayonlarda bo'sh yerlarni tanqisligi tufayli kam kapital mablag'lar sarf qilish hisobiga ekstensiv dunyo qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirish cheklangandir. Ayrim hollarda esa yirik yer egalari tomonidan yerlarni o'zlashtirish sun'iy ravishda yer resurslari tanqisligini yuzaga keltirish maqsadida to'xtatiladi, ijara haqini oshiradi va arzon ish kuchini ta'minlash maqsadida qiladi.

Lotin Amerikasi, tropik Afrika mamlakatlarida va boshqa rayonlarda mavjud bo'lgan yirik bo'sh yer resurslaridan oqilona foydalanish uchun ko'plab mablag'lar talab qilinadi (yuksak texnika bazasida), qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishda va unga yaqin hisoblangan - transport, aholini joylashtirish, suv ta'minoti, melioratsiya va hokazolarni ham inobatga olish zarur. Bunday keng miqyosli ishlarni

rivojlanayotgan mamlakatlar faqatgina birgalikda, uyushgan holdagina bajarishlari mumkin.

Yirik iqtisodiy jihatdan rivojlangan kapitalistik davlatlarda qishloq xo'jaligi bilan sanoat rivojlanishini vertikal holati va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishdan yirik foyda olish maqsadida monopolistik kapital hisobiga, mayda hamda o'rta fermer xo'jaliklarini xonavayron qilish hisobga amalga oshiriladi. 1980 yilda AQSHda fermalar soni 2.7 mln. bo'lgan bo'lsa, 1998 yilda 1.0 mln ga qisqardi, shu jumladan (mahsulot) tovar fermalari — 1.6 mln. ga yaqin va bundan keyin ham tovar fermalari sonini qisqartirish va buning hisobiga ishlab chiqarishni o'rtacha ko'paytirish ko'zda tutilgan.

Yirik monopolistik kapital egalari qishloq xo'jaligiga chuqur kirib boribgina qolmasdan, mashinalar, mineral o'g'itlar sotish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotib olish, banklardan kredit olib berish bilan chegaralanib qolmasdan, balki qishloq xo'jalik yerlarini sotishni ham qo'llarida olib qolishga xarakat qilmoqdalar.

Rivojlanayotgan davlatlar xukumati yirik xo'jaliklarga iqtisodiy ko'mak berish (imtiyozli bank kreditlari olib berish, texnikani takomillashtirish, davlat hisobiga yerlarni meliorativ holatini yaxshilash va hokazo) qishloq xo'jalik yerlarini yiriklashtirish va qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni to'plash bilan birgalikda mayda xo'jaliklarni huquq va imkoniyatlarini cheklashtirmoqdalar. Bunday xo'jalik yuritish tadbirlari (kichik va o'rta dexqonlarini sindirish) yirik xo'jaliklarni barpo qilish, texnikaviy jihozlangan xo'jaliklar va tovar mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirishga yo'naltirilgan.

Rivojlanayotgan ko'pgina mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish darajasini va ularda mavjud agrar munosabatlarni qayta o'zgartirish va modernizatsiya qilish bo'yicha turlicha holatlarni qurish mumkin. Bu mamlakatlarda boshqarish qiyin bo'lgan holatlarni, agrar munosabatlarning murakkabligi, mablag'larning yetishmasligi va ularni kiritmaslik qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi rivojlanishini sustlashtirmoqda. Shu guruhga kiruvchi ayrim mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish darajasi nisbatan yuqori bo'lgan (m.: Argentina) yirik yer egaligi hisobiga (mahalliy mahsulotlar va chet el kapitali hisobiga) tovar mahsuloti ishlab chiqarish shakllandi. Bundan tashqari rivojlanayotgan mamlakatlar ham borki (asosan yaqinda mustamlakadan ozod bo'lgan) ularda qishloq xo'jaligi rivojlanishi chet el kapitali bilan bog'liq bo'lib, ular asosan yerlardan vaxshiylarcha foydalanib, eksport qiladigan ekinlarni ishlab chiqarishni tashkil qilishgan, keyinchalik esa texnikaviy takomillashgan plantatsiyalarda, har ikkala holda ham mahalliy aholini ezish hisobiga, asosan foydani asosiy qismini chetga olib ketishgan. Sanoati rivojlangan mamlakatlarning qishloq xo'jaligi ilmiy texnika revolyutsiyasi bilan bog'liq bo'lib, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirishga, importni qisqartirib yoki to'xtatishga imkon beribgina qolmay, o'zlari eksport qila boshladilar. Masalan: AQSH - soya; Fransiya – bug'doy va sholi; GFR, Frantsiya - quruq sut; Yaponiya - sholi va hokazo. Natijada oxirgi 15-20 yil ichida rivojlangan mamlakatlarni dunyo oziqovqat mahsulotlarini eksport qilish bo'yicha salmog'i o'sdi, aksincha rivojlanayotgan malakatlarning salmog'i birmuncha qisqadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning ko'piga xos bo'lgan xususiyatlardan biri bo'lgan to'yib ovqat yemaslik va ocharchilikning qeng tarqalishi faqatgina tabiiy sharoitning noqulayligi sababli yoki yangi maltuschilik tushunchasi, aholini «yuqori» tabiiy o'sishi bilan bog'liq emas. Balki, hozirgi zamon texnika tarraqqiyotining sustligi qishloq xo'jaligining joylashishiga bog'liqdir.

Bundan tashqari rivojlanayotgan mamlakatlarning umumiy iqtisodiy qoloqlik darajasi mahalliy noqulay tabiiy sharoitlarni yaxshilash imkoniyatlarini bermayapti natijada ishlab chiqarishni rivojlantirishga imkoniyat yaratilmayapti.

Qoloqlikning asosiy ildizi o'tmishda bu mamlakatlarning rivojlangan mamlakatlarga qaram qilish va hozirda ham ularni xom ashyo yetkazib beruvchi bo'lib qolishiga intilishi bilan bog'langandir.

1-jadval.

Dunyo yer fondi

Qit'alar, materiklar	Umumiy maydon		Qishloq xo'jaligi yerlari		Yer fondining tarkibi		% larda
	Mln km ²	Jon boshiga (ga)	Ishlov beril-gani, %	va Tabiiy o'tloq yaylovlari, %	O'rmonli yerlar, %	Aholi punktlar i sanoati va transpor t yerlari, %	
MDH	22,4	8,1	10	17	36	1	36
Yevropa	5,1	1,0	29	18	32	5	16
Osiyo	27,7	1,1	17	20	20	2	39
Afrika	30,3	6,4	11	26	23	1	39
Shim. Amerika	22,5	6,1	12	16	31	3	38
Jan. Amerika	17,8	7,3	7	20	52	1	20
Avstraliya va Okeaniya	8,5	37,0	5	54	18	1	22
Butun dunyo	134,0	3,0	11	23	30	2	34

3. Jahon yer fondi

Dunyo yer fondining tahlili 11-jadvalda berilgan. Jadvalda asosan maydonlarning hajmi va tarkibiy ko'rsatkichlari -o'rin olgan. Dunyo yer fondining umumiy maydoni - 134 mln km² (13,4 mlrd. ga). Jadvaldan ko'rinib turibdiki, dunyo yer fondining asosiy qismini Afrika, MDH, Osiyo, SHimoliy va Janubiy Amerika egallagan. Aholi jon boshiga oladigan bo'lsak, aholisi nisbatan kam bo'lgan Avstraliya birinchi, aholi eng ko'p bo'lgan Osiyo esa oxirgi o'rinni egallagan.

Birinchi jadvaldagi yer fondi tizimi ham batafsil sharxlashga muhtoj. Bu albatta dunyo yer fondini egallagan sifatli ishlov berilgan yerlarga taaluqlidir. Bu yerda MDH, Afrika, SHimoliy Amerika uchun ko'rsatkichlar taxminan dunyo bo'yicha o'rtacha darajasida Yevropa va Osiyoda esa ko'proq Janubiy Amerika, Avstraliya va Okeaniyada esa eng yuqoridan kamroq. Ayrim mamlakatlar bo'yicha olsak ishlov berilgan yerlar miqori bo'yicha AQSH (190 mln. ga), Hindiston (160), Rossiya (134), Xitoy (95), Kanada (46), Qozog'iston (36), Ukraina (34) mamlakatlari ajralib turadi. Jahonning barcha mintaqalarida, Yevropadan tashqari, tabiiy o'tloq va yaylovlar ishlov berilgan yerlarga nisbatan ko'proqdir, bu ustunlik Avstraliyada o'n marotabadan yuqoriroqdir. O'z navbatida MDH, Yevropa, Shimoliy Amerikada o'rmonli yerlar maydonining salmog'i o'tloq va yaylovlarga nisbatan ancha salmoqli, Janubiy Amerikada esa maydonning yarmidan ko'pini egallaydi. Dunyo bo'yicha ham, shuningdek aksariyat mintaqalar bo'yicha ham aholi punktlari, sanoati va transport tizimlari joylashgan yerlarni kengayishi 1-2%ni tashkil qiladi va faqatgina Yevropa va Shimoliy Amerikada bundan biroz yuqoriroq. Kam hosildor yerlar bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich asosan MDH, Osiyo, Afrika, Shimoliy Amerikaga to'g'ri keladi.

Dunyo yer fondining asosiy muammolari deb olimlar quyidagilarni tushunadilar: tuproq hosildorligini yo'qolishi, tuproq eroziyasi, uning ifloslanishi, tabiiy o'tloqlarning biologik hosildorligini yo'qolishi, sug'oriladigan maydonlarning sho'rlanishi va botqoqlanishi. Turar joy va sanoat korxonalarini va transport tizimlari qurishga yerlarni ketishi va hokazolar. Ba'zi hisob-kitoblarga qaraganda insoniyat hozirga kelib 2 mlrd. gektar hosildor yerlarni yo'qotib bo'ldi. Birgina eroziya natijasida dunyo bo'yicha har yili qishloq xo'jalikda foydalaniladigan yerlardan 6-7 mln gektari qishloq xo'jalik oborotidan chiqib ketadi. Sho'rlanish va botqoqlanish natijasida 1,5 mln gektar yer ishdan chiqadi. Bu noxush ko'rinishlarning yaqqol natijasi aholi jon boshiga to'g'ri keladigan ishlov, berilgan yerlarning keskin kamayib ketganligidir. Masalan sobiq Ittifoqda bu ko'rsatkich 1,03 ga.dan (1960 y), 0,81 ga (1998 y) ga kamaydi. Dunyo bo'yicha u yuqoriligicha qolgan (12-jadval), ammo ba'zi mamlakatlarning haydalgan yerlar bilan ta'minlanganlik darajasi juda kamayib ketgan (Xitoy - 0,09ga, Misr - 0,05ga).

2-jadval.

Dunyo mintaqalarining haydalgan yerlar bilan ta'minlanganligi (aholi jon boshiga)

Qit'alar, Materiklar	Ta'minlanganligi (ga)
MDH	0,81
Evropa	0,28
Osiyo	0,15
Afrika	0,30
Shimoliy Amerika	0,65
Janubiy Amerika	0,49
Avstraliya va Okeaniya	1,87

Ko'pgina mamlakatlarda yer fondini saqlab qolishga va uning tizimini yaxshilashga xarakat

qilinyapti. Bu narsa mintaqaviy va dunyo miqyosida BMT ning maxsus tashkilotlari. YUNESKO (BMTning maorif, fan va madaniyat ishlari bo'yicha tashkiloti), FAO (BMTning oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi masalalari bo'yicha tashkiloti) tomonidan nazoratga olingan. Bu tadbirlarning natijasi sifatida dunyoning tuproq xaritasini yaratilishi ya'ni agrotabiyy quvvatini aniqlash misol bo'la oladi.

Adabiyotlar

1. Akramov E.M., Toirov A. - «Ekonomicheskie reformy Respubliki Uzbekistan». M.: “Lyuks-ort”, 1998.
2. Sergeev L.V. - «Mirovye khozyaystvo i mejdunarodnoye ekonomicheskoye otnosheniye na sovremennom etape» M.: «Novyy yurist», 1998.
3. Lomakin V. - «Mirovaya ekonomika». M.: “Finansy”, 1998g.
4. Maksakovskiy V.P. - «Geograficheskaya kartina mira». Yaroslavl, 1996.
5. Rozin M.S., Volf M.B. Vasilevskiy L.I. - «Sovremennoye geografiya mirovogo khozyaystva». M.: Prosveshcheniye, 1998.